

NA SJECIŠTIMA PRAVA I KNJIŽEVNOSTI: SUŽAVANJE PRIVATNOG U DISTOPIJSKIM ROMANIMA GEORGA ORWELLA, JOSIPA MLAKIĆA I JULI ZEH

NEBOJ A LUJANOVIĆ
TOMISLAV NEDIĆ

Sveučilište u Splitu, Komunikacija i mediji
Poljana kraljice Jelene 1, HR – 21000 Split
nlujanovic@kim.unist.hr

Pravni fakultet Osijek
Stjepana Radića 13, HR – 31 000 Osijek
tmedic@pravos.hr

UDK: 82.09-31:34
DOI: 10.15291/csi.4445
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 2. 11. 2023.
Prihvaćen za tisak: 19. 4. 2024.

Iz perspektive prava i književnosti, dva koautora rada, jedan s matičnim područjem prava, drugi teorije književnosti, u ovom radu promatraju književnu implementaciju problema privatnog prava, to jest kako različiti entiteti i sustavi sužavaju pravne sfere. Odabrana su tri romana (*1984* autora Georgea Orwella, *Planet Friedman* autora Josipa Mlakića te *Corpus delicti* Juli Zeh), i to primjenjujući upravo kriterij pripadanja različitim vremenima i kontekstima, kako bi se, nakon analize problema privatnog prava u svakom posebno, komparativnom analizom ustvrdilo kako se premješta fokus na različite entitete koji predstavljaju prijetnju privatnoj sferi. Tu je uočena povezanost s kretanjima u samom političkom, pravnom, društvenom i kulturnom kontekstu tijekom istog perioda, potvrđujući ponovno narativnu taktiku distopije kao žanra koji probleme sadašnjosti maskira kao probleme budućnosti. Iz tih razloga je problem ili cilj istraživanja izveden iz moguće usporednosti promjena fokusa narativnih strategija triju romana te društvenih promjena koje su obilježile kontekst istih tih naracija. Tako postavljeno istraživačko pitanje nametnulo je metodološki pristup koji uključuje saznanja iz područja prava i književnosti, ali isto tako i sociologije književnosti i diskurzivne analize. Rad je stoga rezultirao uočavanjem visokog stupnja usporednosti ili povezanosti književnih (distopijskih) i izvanknjiževnih tretmana problema privatnog prava.

KLJUČNE RIJEČI:
distopija, ideologija, književnost, pravo, privatna sfera

1. PRAVO I KNJIŽEVNOST – POČETNE TOČKE

Iako je proučavanje distopijskih romana u kontekstu sagledavanja problema moći i kontrole svojevrsno opće mjesto u znanosti o književnosti, posebno ako se tomu doda nezaobilazni klasik u tom žanru,¹ George Orwell,² čini se kako je cijela problematika koju takvi romani sugeriraju vapila za uplivom pravnika kako bi i oni dali svoj doprinos raspravi i otvorili nove načine čitanja. Takva interpretacija kretala bi se u području discipline zvane Pravo i književnost, one koja spaja dva područja s dva cilja na obostrano zadovoljstvo, a to je razjašnjenje i dodatno sagledavanje pravnih problema s jedne strane, te otključavanja novih interpretacija književnih tekstova.

Od početka dvadesetog stoljeća, sama disciplina razvijala se u dva smjera koja se mogu sažeti u slične sintagme: pravo u književnosti i pravo kao književnost. Pravo u književnosti podrazumijeva proučavanje književne implementacije pravnih aspekata, to jest kako su ti pravni aspekti prikazani u književnom tekstu kao sastavni dio književne građe.³ Pravo kao književnost pak proučava pravne spise kao književni artefakt, to jest alati znanosti o književnosti primjenjuju se na drugačijoj, pravnoj vrsti teksta kako bi se otkrile dodatne dimenzije pravne problematike. U oba slučaja radi se o početnoj točki koja tekstove obje sfere sagledava kao diskurzivne tvorbe.⁴ Za to ima

¹ Distopijski roman, unutar nadređenog pojma znanstvene fantastike, negativno je naličje utopije, pa s njome dijeli i dugu povijest. Davno prije Orwella, kao što utopiju možemo pronaći kod Platona, tako i distopiju možemo prepoznati u biblijskom tekstu *Sodoma i Gomora* (Božić 2013: 7). Ta nas činjenica navodi na pitanje otkuda onda tek nedavna popularnost žanra, upravo od Orwella, a Božić (ibid. 109) odgovara da je razlog razvoj znanosti i veća obrazovanost čitatelja, što ih navodi na razmišljanja o potencijalnim posljedicama ljudskog djelovanja. A upravo ta kritička komponenta distopije je ono što i u ovoj analizi u središtu zanimanja. Ta kritičnost, kako je uočio Suvin (2010: 46), upravo je upisana u samu narav žanra: „Povijesno govoreći, SF je krenula od pseudoznanstvenoga ili protoznanstvenoga pristupa satiričkog raskrinkavanja i naivne društvene kritike te se približila sve složenijim znanostima o prirodi i čovjeku”. Kada bi joj oduzeli tu komponentu, koja vodi prema spoznajnom elementu, onda bismo dobili žanr koji ne slijedu spoznaju, nego svoju logiku, a to je onda – *fantasy* (ibid. 106-118).

² Mumford (2008: 10) shvaća utopiju i šire, ne samo kao književni žanr nego kao način (političkog) promišljanja alternativnog svijeta, pa verzije takvog shvaćanja utopije vidi još u Platonovoj *Državi*, a kasnije naravno i u djelu Thomasa Morea. Idealne države predstavljale su prve oblike utopijskog razmišljanja.

³ U tom se pogledu pokret prava i književnosti razvija kao interdisciplinarno područje (Bačić 2015) koje, i uz druga društveno-umjetnička područja, poput prava i filma, doprinosi razvitku pravne kulture kao bitnog predmeta proučavanja unutar pravne sociologije i pravne filozofije (vidjeti: Sabo, Berdica 2021; Asimow, Mader 2013).

⁴ Čini se kako je unutar samog prava kao znanosti prevladan tradicionalni stav po kojem je pravo samo skup zakona kao tehnika upravljanja i reguliranja odnosa između pojedinaca. Zamjenjuje ga tzv. suvremeni pristup koji inzistira na sagledavanju prava kao kompleksnog skupa društvenih, kulturnih, jezičnih i normativnih praksi. To bi značilo da se pravo mora sagledavati u kontekstu društva i kulture, ali isto tako i jezika kao posebne sfere, sa svim njezinim zakonitostima. U svakom slučaju, tako

i više nego dovoljno argumenata: i pravo i književnost služe se jezikom kao glavnim alatom, a jezik je podložan interpretacijama, dok istovremeno uključuju i dodatnu dimenziju, kontekst i kod, kao i onoga tko isti kod treba dekodirati. Tako da bi u disciplini Pravo i književnost dominirala ustvari diskurzivna analiza pokušavajući međusobnim utjecanjem dvaju područja dodatno preispitati određene pojmove (Minda 1997). Kao što će to, u našem slučaju, biti pojmovi privatne i javne sfere.

Kada bi trebalo definirati tri središnje točke unutar interdisciplinarnog područja Pravo i književnost, onda bi dosadašnja istraživanja pokazala da se kreću uglavnom oko sljedećih problema. Prvi se odnosi na proučavanje načina na koji je prezentiran neki pravni problem u samoj književnosti. Drugi se tiče interpretacije pravnih tekstova metodama književne teorije, a treći je usmjeren prema cilju kako se može iskoristiti književnost za poboljšanje pravne prakse (Posner 1986). Sagledavanje problema privatne sfere u odabranim distopijskim romanima, s naglaskom na komparativni pristup i kontekstualno sagledavanje, uključivalo bi prvu i treću stavku: u radu će biti proučavano kako je sam problem ugrožavanja privatne sfere predočen u književnom tekstu, kako u tome korespondira s aktualnom društveno-političkom, ali i pravnom situacijom, te isto tako, mogu li nam ta saznanja pomoći u rasvjetljavanju samog pojma privatnog prava, kao i ukazivanju na ključne probleme u samoj sferi prava.

2. JAVNO I PRIVATNO U PRAVU I KNJIŽEVNOSTI

Svaka terminološka obradba, kao i uopće doseg te granice javnog i privatnog, apriorno bi zahtijevala metajezično ispitivanje navedenih pojmova, što bi podrazumijevalo zasebnu i zasigurno nesažetu društveno-humanističku znanstvenu analizu. Upravo se zato navedena analiza provodi kroz cijeli uradak uz namjeru prikaza na koji je način navedena diferencijacija učinjena u književnim distopijskim tekstovima te na koji se način navedena književna razradba podudara s određenim društveno-pravnim normiranjem javne i privatne sfere. Svi prijevori o diferencijaciji javnog i privatnog o utjecajima državno-javne sfere na štetu privatnosti pojedinca može bitno emaniraju upravo iz teškoće univerzalnog određenja i kategorijalnog pozicioniranja javnog i privatnog. U kontekstu problematike rada, itekako je zamjetno i zanimljivo kako i u pravu svaki spomen privatnog često obuhvaća razradbe onih situacija u kojima je

otvaranje područja zahtijeva suradnju s drugim znanostima. Bavljenje pravnim problemima, koji u tom smislu nisu više jedino pravni, podrazumijeva interdisciplinarni pristup kojem, kako upozoravaju teoretičari, tek treba postaviti zdrave metodološke temelje (Baron 1999).

javno ovlašteno ulaziti u sferu privatnog.⁵

Jedna od temeljnih podjela prava jest na javno i privatno, pri čemu se javno pravo odnosi na položaj države, a privatno na korist pojedinca.⁶ Radi se o dva suprotna pojma što se najbolje očituje u temeljnim suprotstavljenim načelima javnog i privatnog prava.⁷ Vrban ističe kako granica između javnog i privatnog (prava) postaje sve fluidnija jer se navedena dva elementa međusobno prožimaju, a što je nastalo upravo povećanim utjecajem državnog reguliranja (Vrban 2003: 383). Navedeno je osobito dolazilo do izražaja u autoritativnim socijalističkim sustavima upravo iz razloga nemogućnosti da se prihvati uloga privatne sfere i autonomije pojedinačnih volja i interesa⁸ (Vrban 2003: 384), a što je ponajviše bilo vidljivo u negiranju i pretjeranoj državnoj regulaciji privatnog vlasništva.

Ako se pak usredotočimo na prezentaciju odnosa javne i privatne sfere na području književnosti, lako je uočiti kako se ista ta cijela povijest može, bez pretjerivanja, sagledati upravo kao borba privatnog i javnog. U to su skloni vjerovati mnogi teoretičari i povjesničari književnosti, povlačeći liniju od antičke Grčke do suvremene književnosti. Recimo, u antici se radilo samo o naznakama privatne sfere; svi su junaci bili javne osobe, heroji, čiji privatni život ili privatno pravo nisu imali previše utjecaja na njihovo djelovanje. Oni su se vodili općim interesom, dužnostima koje su preuzimali kao vladari, heroji ili jednostavno metaforički predstavnici zajednice. Na drugom kraju vremenske lente, tek u modernizmu imamo likove čija privatna sfera potpuno prevladava javnu; mi pratimo njihov unutarnji svijet, intimni život, pitanja koja se vežu uz njih kao pojedince, bez previše osvrta na javnu dimenziju. Ono između te dvije krajnosti, u ovoj perspektivi, čini se kao postupno oslobađanje privatnog koje svoju kulminaciju doživljava na početku dvadesetog stoljeća.

⁵ Teleologiju legitimacije ulaska javne sfere u privatnu treba tražiti u temeljnim postavkama države i društvenom ugovoru. Da bi javno to moglo, ono mora imati cilj i sredstvo. Cilj jest zaštita sigurnosti vlastitih građana, a sredstvo jest moć (monopol fizičke prisile). Hobbes navedena dva elementa spaja već u prvim rečenicama *Levijatana*, inače umjetno stvorenog mitskog čudovišta dovoljno jakog i moćnog da brine o vlastitim građanima: „Jer umijećem je stvoren onaj veliki LEVIJATAN, nazvan ZAJEDNICOM ili DRŽAVOM (na latinskom CIVITAS), koja nije ništa drugo do umjetni čovjek, premda je većeg stasa i jačine od onog prirodnog, čijoj zaštiti i obrani je namijenjena (...) njezina namjena je *salus populi* (dobrobit naroda)” (Hobbes 2013: 11).

⁶ Navedena diferencijacija potječe još od rimskog pravnika Ulpijana (*Digesta*, 1,1,1,2): „*Publicum ius est quod ad statum rei publicae (Romanae) spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*” (Romac 1973: 5).

⁷ Načelo koordinacije (privatno) vs. načelo subordinacije (javno); načelo dispozitivnosti (privatno) vs. načelo kogentnosti (javno); načelo imovinske sankcije (privatno) vs. načelo osobne sankcije (javno). Usp. u: Gavella 2019: 13–14.

⁸ Navedeno je još uvijek prisutno u socijalističkim državama poput Kine ili Sjeverne Koreje. Vidjeti više u: Chin, Lin 2022.

Ako je i zaključak u vezi te krivulje previše smion, ostaje evidentna činjenica da se književnost gotovo uvijek bavi odnosom privatnog i javnog, s naglaskom na onoj zoni između dvije sfere, na području kontakta koje nije definirano, a koje se u svakom društvenom kontekstu nalazi na drugačijoj poziciji. Gdje je granica između naše javne prezentacije i individualnih težnji? Književni tekstovi kao da su umjetničke obrade mogućih odgovora na to pitanje, kao i na ispitivanje mogućnosti prelaska iz jednog u drugog bez posljedice. Književnost bi stoga mogla biti promatrana kao jedan od načina propitkivanja: gdje su granice privatne i javne sfere, te čega se čovjek mora odreći kada prelazi iz privatnog u javno? Pritom će, na primjeru svojih protagonista, vrlo često sugerirati da junak snosi neku vrstu posljedica pri tom prelasku (Sussman 1989).

Kada je granica prikaza i dijakronijskog sagledavanja u gornjem dijelu teksta povučena kod modernizma, više od pola stoljeća prije razdoblja u kojem smo danas, to nije sasvim slučajno. Njegovu pravocrtnost narušava upravo postmodernizam, i inače problematično razdoblje u kojem dolazi do destabilizacije i fragmentacije, prekranja novog i starog s jedne strane, gdje proizvođači identiteta u tehnološkoj sferi postaju javni ili se pak, uvlačenjem u komercijalizaciju postkapitalističkog sistema, privatno pretvara u javno.⁹ Dok, pak, s druge strane usporedno traje depolitizacija pojedinaca i pokušaji zatvaranja u fragmentirane individualne sfere privatnog zadovoljstva. Dva od tri odabrana romana pripadaju upravo postmodernizmu, pa će i na tim primjerima biti zanimljivo istražiti što se događa s privatnim pravom i s koje strane dolazi opasnost.

3. SCIENCE FICTION I ALTERNATIVNI SVJETOVI – A PRAVO NA PRIVATNOST?

Znanstvena je fantastika u dvadesetom stoljeću doživjela svojevrstan procvat kada je u pitanju čitateljska recepcija, a protekla tri desetljeća doživljava procvat i u smislu znanstvene recepcije. I jedna i druga kao da nadopunjavaju nesigurnost uslijed ubrzanog tempa razvoja, tako da se i prosječni čitatelji i znanstvenici okreću tom

⁹ Moguće je pronaći mnoga istraživanja koja se bave problemom privatne i javne sfere u kontekstu tehnologije i novih medija, a koja su usmjerena prema zaključcima da se događaju dvostruki procesi: proces zatvaranja u privatnu sferu uz proces u kojem privatna sfera postaje javna. Ta dvostrukost ne samo da zahtijeva novi pristup cijeloj problematici odnosa privatnog i javnog nego možda i samo rekonceptualizaciju pojmova koja bi riješila dileme njihovih primjena u suvremenom kontekstu. Jedno od takvih istraživanja, usredotočivši se posebno na mobilnu tehnologiju i mrežu, dakle mobilne telefone, daje svoj doprinos raspravi uvodeći upravo novi pojam – pokretni privatni prostori – i dovodi ga u vezu s javnim prostorom (Hatuka Toch 2016).

žanru kao načinu propitkivanja nesigurne budućnosti.¹⁰ Kako sam naslov sugerira, u ovoj analizi usredotočujemo se na dio znanstvene i književne produkcije koja se bavi tehnologijom kao jednim od indikatora svojstva alternativnog svijeta; točnije, što će se u novim svjetovima događati s nekim aspektima ljudskog života, a u što dobivamo uvid preko tehnologije koja će tada biti dominantna. Čini se kako je u tom kontekstu upravo rasprava o pravu nešto što bi dovelo do ključnih problema i nužnih rasprava o smjeru u kojem se naša budućnost odvija.

Naša razmišljanja polaze od rijetkih radova koji su na tom tragu, a tematiziraju odnos prava i znanstvene fantastike. Njihov je okvir hipotetska situacija: što bi se moglo dogoditi ako bi se ono što je kao čovjek proizveo kao kreator okrenulo protiv svog stvoritelja kao samostalan entitet? U takvim projekcijama, pokazuju odabrani književni primjeri, centri moći uz pomoć tehnologije lako monopoliziraju sve poluge vlasti, od ekonomske i političke do pravne. Odabrani distopijski romani sugeriraju da će se u budućnosti odnos tehnologije, zakona i ljudskog razvoja odvijati uglavnom na štetu ljudske slobode. Pod izlikom općeg probitka čovječanstva, zamišljene dobrobiti ili blagostanja koje treba ostvariti, sužavat će se područje privatnog, i to tako da se cijeli postupak odvija na legalan način, to jest uz podršku zakona.¹¹ Navedeno je vidljivo upravo u pozitivno pravnim propisima koji štite pravo na privatnost, ali u kojima se izričito i dopušta (zakonit) ulazak u privatnu sferu. Iako se ustoličilo kao subjektivno pravo,¹² uslijed velikog napretka tehnike i tehnologije, pravo na privatnost proživljava velike izazove u zaštiti, provedbi, ali i uplitanju javne sfere. Posredstvom društvenih mreža, *online* igara te *e-maila*, izazovnost privatnosti pojedinca, njegove osobnosti i privatne imovine, dolazi do izražaja ne samo za vrijeme života nego i nakon nastupanja smrti (Harbinja 2022).

¹⁰ Darko Suvin, pri pokušaju da definira žanr znanstvene fantastike, kao i njegove devijacije, upravo svoje određenje pojma veže uz ovaj element kaotičnog ili burnog razdoblja. Naime, ako znanstvenu fantastiku odredimo kao jednu vrstu spoznaje, to jest spoznajnog promatranja, onda vidimo da je to promatranje usmjereno na promjenjive buduće elemente empiričke okoline; a kako je njihov intenzitet najviši u kaotičnim periodima, u istima se pojačava i SF produkcija. Ona detektira trenutačne probleme i pokušava promišljati do čega bi mogli dovesti (Suvin 2010: 40–41).

¹¹ Heroji, glavni junaci romana, pritom djeluju tako da se suprotstavljaju tim tendencijama, ali istovremeno i zakonu; oni su proganjani odmetnici, u pravnom pogledu ustvari kriminalci. Njihov odnos prema tom pravu može se svesti na dvije moguće varijacije: ili je za njih nevažan ili nepravedan (Bullard 2016).

¹² Pravo na privatnost zaštićeno je temeljnim propisima međunarodnog i tuzemnog prava poput: Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (NN, MU, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17; čl. 8 o pravu na zaštitu privatnog i obiteljskog života) te Zakonom o obveznim odnosima (NN, 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22; čl. 19. o pravu osobnosti osobnog i obiteljskog života). Zaštita odredbama obveznog prava podrazumijeva zaštitu prava privatnosti u vidu prava osobnosti, pri čemu povreda takvog prava može voditi do građanske (civilne) odgovornosti uz mogućnost podizanja tužbe za naknadu neimovinske štete protiv osobe koja je učinila povredu.

Ukupno gledajući teme koje je znanstvena fantastika kao žanr otvorila i odjek tih tema u smislu širih rasprava, u raznim disciplinama, pa tako i u pravu, teoretičari će se jednoznačno složiti da je taj doprinos vrlo značajan. Taj žanr upravo je nagovijestio neke pravne probleme i tako sudjelovao u boljoj pripremljenosti samih pravnik na izazove koji će tek uslijediti (ili su već uslijedili jer se predviđanje realiziralo). Nekoliko je primjera koji tu tezu mogu potkrijepiti, neki od njih su: kloniranje ljudskog genoma, internet i privatnost, umjetna inteligencija, pri čemu su, osim privatnosti, ugroženi ljudska osobnost te (privatno) vlasništvo kao jedna od temeljnih vrednota društvenog i ustavnog poretka (vidjeti Bonython, Baer Arnold 2015; van Dijk 2010). To su samo neke od tema koje je književnost nagovijestila puno prije negoli su pravници osjetili potrebu da o tome posebno razmisle u smislu mogućih pravnih regulativa i implikacija.¹³ Ne bi stoga bilo preambiciozno znanstvenu fantastiku kao žanr gledati ustvari kao oblik promišljanja ili rasprave o određenim (pa i pravnim) problemima u formi kreativnih imaginarija smještenih u budućnost (Travis 2011). Na neke od tih pravnih implikacija upozoravaju i naši odabrani primjeri.

4. ORWELL, MLAKIĆ, ZEH – TRI VIĐENJA UGROZE PRIVATNOG

Odabrani autori romana koje slobodno možemo smjestiti u poseban odjeljak unutar žanra znanstvene fantastike, a to je distopija – George Orwell, Josip Mlakić, Juli Zeh – polazište su ove interpretacije koja spaja pravo i književnost, iz razloga što pripadaju trima različitim razdobljima (Mlakić i Zeh prividno istome, unutar dvije godine, ali svejedno dovoljno da se promijene fokus interesa kod publike i aktualni problemi koji su na dnevnom redu javne rasprave). Prije daljnjeg tijeka rasprave potrebno je podrobnije analizirati svaki od primjera, fokusirajući se na upravo na pravnu dimenziju distopijskih projekcija. Prvi od primjera, Orwellov roman *1984*, sam za sebe rezultira već poznatim zaključcima, ali njegova funkcija unutar ovog prikaza upotpunjuje se u idućem poglavlju kod komparativnog pristupa.

¹³ Taj doprinos zasigurno proizlazi iz same naravi utopije kao žanra, kako ju je opisao Jameson (2005: xii–xiii), naročito njezinih suvremenih inačica koje više ne uspijevaju zamisliti alternativu kasnom kapitalizmu, nego buduće svjetove izvode samo iz trenutnog moda proizvodnje. Konkretnije, svih njegovih mogućih budućih implikacija, što se može protumačiti kako je sam žanr djelomično u novije vrijeme iznevjerio svoje polazne postavke. Ionako se utopija, nastavlja Jameson (ibid: 284–286), nečim drugim bavila pod krinkom budućnosti, a to je – restrukturiranje sadašnjosti na jedan specifičan način. Tehnološki futurizam, istaknut u našim primjerima, samo je jedan od tih načina da se ukaže na buduće probleme čije tendencije već uočavamo.

Dakle, roman *1984* distopijska je vizija budućnosti koju je britanski autor George Orwell objavio davne 1949. godine, osvrćući se na pojavu novih oblika totalitarizma, multiplicirajući sve uočene negativne tendencije do krajnosti te kreirajući od njih dinamičan, danas još uvijek vrlo popularan narativ. Orwell je izgradio viziju društva u kojem je potpuno prevladao kolektivism: apsolutnu vlast nad pojedincem ima Partija, privatne sfere ili individualnih sloboda niti nema. One su potpuno dokinute, a zanimljivo je vidjeti kako je autor zamislio na koji će ih se način nadzirati i održavati ideal po kojem su svi pojedinci jedno tijelo. To pratimo preko glavnog junaka, Winstona Smitha, u kojem se nakupilo nezadovoljstvo režimom Velikog Brata i koji počinje razmišljati o pobuni, a u tome mu se pridružuju Julija i tajanstveni O'Brian. Predmet našeg interesa nije detaljna analiza narativa, već onih segmenata koji se dovede u vezu s pravom.

Tako je zanimljivo, recimo, da sustav ima institucionalizirani nadzor nad proširenim područjem nad kojim nema danas. Odjel za dokumentaciju ne samo da filtrira vijesti i informacije koje smiju biti dostupne pojedincima nego strogo definira što oni smiju znati, ali još više u čemu smiju uživati i čega se smiju sjećati (ne smiju se sjećati vremena prije Revolucije kojom je uspostavljena sadašnja vlast). Privatna sfera uživanja i sjećanja pod nadzorom je definirano nadležnog tijela koje sankcionira prijestupnike grubim kaznama. Alat kojim se to nadzire je famozni telekran: uređaj koji u svakom domu čita na glas vijesti, pruža informacije, ali ih ujedno i prikuplja. On je pojedincima jedini prozor u svijet, ali i prozor sustava u privatnu sferu pojedinaca. Preko tog uređaja (koji pojedinci, važno je napomenuti, ne smiju gasiti) sustav prati zvukove, govor, pa čak i misli pojedinaca. Progon zabilježenih prijestupa provodi Policija misli koja kažnjava pojedince zbog same pomisli na neki prijestup ili nešto što nije dozvoljeno u društvu. Glavni je junak prestrašen što je samo i pomislio na nepravdu sustava u kojem živi. Osobne misli više nisu u sferi privatnoga, nego javnoga.

Kako bi se iste misli lakše nadzirale, uvedena je vrlo praktična obveza – društvo je resetirano na usmene postavke. Pisanje je strogo zabranjeno; sve što pojedinci misle, što ih muči ili žele preispitati, moraju to činiti na glas. Taj glas bilježi aparat koji ima svaki dom i prebacuje u javnu memoriju. Tako je sustavu neprestano dostupan unutarnji svijet pojedinca. Početak romana ujedno je i najsubverzivniji čin koji isti taj pojedinac može napraviti – glavni junak kupuje praznu bilježnicu, kao relikv prošlosti, u nekom dućanu i odlučuje pisati dnevnik, to jest, svoje misli sačuvati za sebe. Nekoliko puta napiše u nju „Dole Veliki Brat”, i istovremeno se prepadne tog zapisa, shvaćajući da je već prešao liniju, dovoljno je bilo što je isto to pomislio (na izlazu mu djeca dobacuju „Misaoni zločinac!”) (Orwell 2015: 24–29). Tomu treba pridodati sljedeće pomoćno sredstvo, Novogovor kao novi jezik koji uvodi Partija, i proglašava

jedinim načinom komunikacije, što je filtrirana verzija prijašnjeg jezika iz kojeg su izbačeni svi oni pojmovi koji se kose s novim političkim naukom. Prema tome, ako ćemo se usredotočiti na privatnu sferu, Orwellova vizija direktan je upad u njezinu posljednju točku obrane – privatne misli. Nadzor je ostvaren preko telekrana, Policije misli, usmene komunikacije i Novogovora (Orwell 2015).¹⁴

Svijet prikazan u romanu Josipa Mlakića *Planet Friedman* svijet je diktata specifičnih ekonomskih načela koja ni najmanje slučajno već samim naslovom asociraju na ekonomu Milтона Friedmana. To je planet uređen u tri zone, a samo u središnjoj su oni koji uživaju blagodati, i to zato jer su podređeni sustavu i njegovim pravilima koji potpuno ulaze u privatnu sferu. Glavno načelo života i organizacije društva je: „Sva dobra moraju imati svoju tržišnu vrijednost” (Mlakić 2012: 14–15). Tako i pojedinci imaju svoju cijenu koja je određena zahvaljujući zbroju nekoliko sasvim objektivnih parametara. Svaki je pojedinac za sustav arhiv podataka sastavljenih od krvnog nalaza, motoričkih sposobnosti, sportskih aktivnosti, emocionalne suzdržanosti i kvocijenta inteligencije. Sve to skupa daje tzv. prag solventnosti i cilj je svakog pojedinca u sustavu povećati ga jer time zaslužuje napredovanje u sustavu. Kako bi mu u tome pomogao, sustav mu stavlja na raspolaganje lepezu lijekova i steroida koje masovno nude korporacije. Trenutačno stanje i napredovanje u navedenim kategorijama bilježi čip ugrađen u rame svakog pojedinca.

Glavna junakinja je Paula Bolt, vrhunaska sportašica, pojedinac koji je ustvari proizvod sustava bez privatne sfere. Ona je potpuno u vlasništvu države, svim segmentima njezina tijela upravljaju sponzori-korporacije, a sve njezine tjelesne funkcije bilježi čip u ramenu, upozoravajući kada se pojave odstupanja od postavljenih normi (to jest, kada počne padati prag solventnosti). U službi sustava je i liječnik Gerhard čiji je zadatak da kontrolira Paulu kao njihov proizvod, a na početku romana sustav angažira njih dvoje da izađu iz Zone A u B i provjere tamošnje subverzivne aktivnosti. Ovdje narušavanje privatne sfere (tijela, privatnog života, zdravstvenog stanja) postaje nusprodukt sustava koji je temeljen na ekonomskim načelima tržišta i isplativosti. Pojedinac mora biti isplativ, a kako bi to sustav osigurao, ili mu u tome pomogao, mora ući u njegovu privatnu sferu i nadzirati sve njezine elemente (a ponajviše tjelesnu spremu i zdravstveno stanje). Ta praksa provodi se mehanizmima kontrole koji vode

¹⁴ Zanimljivo je dodati, kao ilustraciju, jedinu sferu tog unutarnjeg svijeta, zadnju liniju obrane privatne sfere, a to je san. To je jedino što Partija u Orwellovu svijetu ne može nadzirati. Tako junak sanja subverzivne misli o slobodi i privatnom svijetu: sanja svoje djetinjstvo prije Revolucije i svoju majku. Oboje je jednako nedopušteno. San je povratak animalnome, podsvijesti, na jednak način na koji je to seks, pa se time Partija brani na način da to prikazuje kao nižu sferu bića. Seks mora biti podređen reprodukciji i prakticirati se kao impersonalna, emocijama lišena aktivnost (Orwell 2015).

liječnici, te uređajima/čipovima ugrađenima svim pojedincima u Zoni A, bez njihova pristanka.¹⁵

Iako je i u romanu Juli Zeh, pod nazivom *Corpus delicti*, glavni cilj kontrole zdravlje, to je smješteno u sasvim drugačiji kontekst. U distopijskom svijetu sasvim drugačije arhitekture, zdravlje je pod kontrolom jednog i, slobodno se može reći, složenijeg i sofisticiranijeg sustava kojim upravlja tzv. Metoda. Naime, Metodu najbolje opisuju jedan od likova, novinar, koji dolazi u goste problematičnoj glavnoj junakinji Miji Holl:

Za razliku od svih dosadašnjih sustava, mi se ne pokoravamo niti tržištu niti nekog religiji. Nisu nam potrebne nikakve iracionalne ideologije (...). Pokoravamo se jedino razumu, pozivajući se na činjenicu koja proizlazi neposredno iz postojanja biološkog života (...). Razvili smo metodu čiji je cilj zajamčiti svakom pojedincu što duži i nesmetaniji, dakle, zdraviji i sretniji život (...). Naš sustav je savršen, na predivan način vitalan i snažan poput tijeka. (Zeh 2011: 36–37)

Metoda se, konkretno, sastoji od pravila koja su rezultat procjene što je najbolje za čovjekov organizam i za njegovo zdravlje. Iz tog razloga nisu potrebne nikakve posebne prisile; sustav je znanstvenim diskursom uvjerio pojedince da je ono što on propisuje, uključujući i način na koji to kontrolira, a pritom zadire u privatnu sferu, za njih najbolje. Ipak je pojedinac, prema Metodi, sklon iracionalnom ponašanju, pa je to sustav da ga se korigira.

Svakom pojedincu trebalo bi biti jasno, nastavlja Metoda, da je bolje popustiti pod njezinim mehanizmima, jer ona osigurava svojim podanicima što manje boli i bolesti. Izbjegavanje tih dvaju stanja cilj je svakog čovjeka, pa i sustava, jer je bolestan čovjek neupotrebljiv i samo opterećenje sustavu. Tako sustav kontrolira način prehrane, dužinu spavanja, svakodnevni bioritam pojedinaca i slično. Glavna junakinja ima sobni bicikl koji je u proteklih tjedan dana sakupio šesto kilometara zaostatka, i to je okidač koji pokreće sumnju prema njoj kao uzornoj pripadnici sustava (Zeh 2011:

¹⁵ U ovom pak slučaju zanimljivo je vidjeti što je, prema Mlakiću, najveći mogući prijestup za pripadnike takvog sustava. Kao i u Orwellovu slučaju, ti prijestupi jako dobro ilustriraju stupanj i način kontrole te implikacije kršenja privatnog prava za pojedinca i sustav. Budući da su svi pojedinci zdravi, proizvodni, hladni, tjelesni strojevi koji imaju definiraju cijenu, najveći grijeh su – osjećaji. Tijekom doživljaja glavnih junaka, ponavlja se poruka s kojom se susreću: „Osjećaji su nepotreban balast”, izražavanje i govor o emocijama zabranjeni su, a poseban tabu prati književnost koja prvenstveno izaziva emocije. Knjige su spaljene, pa subverzivne misli opsjedaju doktora nakon što u Zoni B pronađe Shakespeara, Yeatsa i druga književna djela. Spomenuti su neki od primjera najgorih prijestupa, a koji su počinjeni zbog samilosti, koja je strogo zabranjena (Mlakić 2012).

82). Prije toga ustvari imamo ilustrativni primjer kako sustav vježba svoju strogost: na dnevnom redu u sudnici je slučaj u kojem se sudi pojedincu jer je pretjerao s konzumacijom kofeina i time ugrozio svoje tijelo i organizam, što je u sukobu sa svim postavkama Metode. Svaki iskrsnuli problem u vezi eventualnog košenja s Metodom mora se u javnom prostoru elaborirati, razraditi u znanstvenim terminima te stručno obraditi tako da se pojedince uvjeri u ispravnost ciljeva Metode, kao i opravdanosti kontrole koju provodi nad njima.

Glavna junakinja Mia zapada u probleme ne samo zbog sobnog bicikla, ona općenito pokazuje znakove zanemarivanja organizma i time provocira Metodu. Nije podnijela izvještaj o spavanju i izvještaj o prehrani. Dakle, elementi privatne sfere dio su procedure ili izvještaja, službenih dokumenata na koje su pojedinci obvezni i koje moraju pružiti javno na uvid. Razlog za to je emocionalni stres zbog spoznaje da je njezin brat počinio samoubojstvo, kao i prateća sumnja da je to učinio sam, i to iz razloga koje navode službena izvješća. Mia tako postaje predmet sudskog, ali i novinarskog interesa jer tim postupkom izaziva cijeli sustav protiv sebe. Sredstva kojim sustav ulazi u privatnu sferu (spavanje, prehrana, liječenje, stanje organizma, način provođenja svakodnevnice) jest čitav niz suptilnih pravila koja se sastoje od znanstvenih postulata i iz njih izvedenih birokratskih procedura. Prijestup protiv toga nije samo prikazan kao čin protiv sustava nego i kao čin protiv zdravog razuma. U tom slučaju, policija i posebni aparati prisile nisu potrebni.¹⁶

5. PRESVLAČENJE NEPRIJATELJA (KOMPARATIVNI PRISTUP)

Osnovna teza ovog rada je pravni aspekt sužavanja privatnog prostora ili ugrožavanja privatnog prava, kako je prikazan u odabranim distopijskim romanima, ali s naglaskom na komparativni pristup. Tri romana iz tri različita perioda očito drugačije vide s koje strane ili kojih instancija dolazi opasnost ugroze privatne sfere. Tako da nam

¹⁶ Ostaje pogledati onda i treći ilustrativni primjer najvećeg prijestupa preko kojeg se manifestira način kontroliranja privatne sfere, kao i argumenti kojima se to opravdava. Kada glavna junakinja očigledno zapusti stanje svog organizma zbog bratova samoubojstva, završava na saslušanju u kojem sutkinja obrazlaže opravdanost interesa sustava za njezino stanje. Nakon Mijine izjave da ona mora žalovati za svojim bratom i da je taj osjećaj njezina 'privatna stvar', sutkinja je zbunjena korištenjem tog pojma. Taj koncept sasvim joj je neprimjeren za kontekst rasprave, a obrazlaže i zbog čega. Ako junakinja previše žaluje, i ako njezin organizam previše oboli, te ako se zatim ukaže potreba za njezinim liječenjem, država mora na kraju platiti taj medicinski tretman. To jest, svi članovi zajednice kroz svoje doprinose, pa prema tome svi oni imaju pravo biti zainteresirani za njezino stanje i učiniti ga 'javnom stvari' (Zeh 2011: 58–59).

njihova usporedba otkriva način na koji se presvlači famozni neprijatelj privatnoga, što dobivamo kombinacijom dviju linija. S jedne strane, tu je prezentacija „neprijatelja” u samim romanima. A s druge strane, potencijalna ili već djelomično realizirana mogućnost pojave istog tog neprijatelja u izvanknjiževnoj sferi. Time temeljna teza dobiva konačni svoj oblik – povezivanjem književnog i izvanknjiževnog, s naglaskom na pravnoj dimenziji problema.

U prvom slučaju (roman *1984*), privatna sfera je ugrožena iz smjera centara moći na temelju političke ideologije. Vlast je personificirana u liku Velikog Brata koji potpuno nadzire privatnu sferu i ima uvid u svakodnevni život pojedinaca. Riječ je, dakle, o oligarhiji, monopoliziranom političkom sistemu, koji je postavljen kao suprotnost susjednim (konkurentnim) političkim sistemima. Iz prvenstveno političkog partikularnog sustava izvedene su sve ostale vrijednosti (kulturne, društvene, ekonomske) koje vrijede na istom političkom prostoru tzv. Oceanije. Oligarh je svoju moć razradio kao niz njemu podložnih političkih tijela i tehnologije koja im mora pomoći u nadzoru privatne sfere. Nikakav aspekt privatnog nije dopušten prvenstveno zato jer bi se mogao kositi s nametnutim političkim konsenzusom ili dovesti u pitanje političku vlast Velikog Brata. Ukratko, izvor ugroze privatnog je politički.

U drugom slučaju (roman *Planet Friedman*), ugroza privatnog dolazi od strane ekonomskih centara moći. Moćne korporacije koje su se ujedinile i ostvarile monopol na određenom prostoru (Zona A) pružaju svojim stanovnicima lagodan život, za razliku do onih izvan te zone. Ali u zamjenu traže potpuni nadzor nad njima, i to putem ugradnje čipa. Taj tehnološki detalj jedino je sredstvo nadzora, preko njega se prikupljaju podaci o stanju i kretanju dotičnog organizma. A sustav vrijednosti prema kojem se ravnaju kretao bi se upravo između pojmova organizma i proizvoda. Stanovnici Zone A za sustav su ustvari organizmi koji imaju tržišnu cijenu sve dok su u stanju dobrog održavanja. Korporacije koje ih nadziru ujedno ih opskrbljuju lijekovima i steroidima kako bi održale njihovo dobro stanje, to jest njihovu visoku cijenu. U tome imaju veliku podršku medicinskog aparata (prikazanog preko glavnog junaka liječnika). Sasvim je jasna referenca naslova s ekonomskom doktrinom Milтона Friedmana prema kojem je sve prepušteno tržištu uz puno povjerenje u njegovu autoregulaciju. Isti način regulacije nameće se i pojedincima: dok su konkurentni, zdravi i tjelesno sposobni, imaju vrijednost. Ukratko, izvor ugroze je ekonomski.

U trećem slučaju (roman *Corpus delicti*), ugroza privatnog dolazi od strane znanstvenih centara moći. Sve znanosti okupljene oko pojma zdravlja (medicinski djelatnici i znanstvenici, psiholozi, pedagozi i sl.) svoje su stavove ugradili u kompleksan niz pravila i vrijednosti koji se zove Metoda. Ona svoj sofisticirani način opravdanja zadiranja u privatnu sferu gradi na neupitnim stavkama – onima koje postavlja zna-

nost. Ta znanost gradi se oko vizije pripadnika zajednice kao savršeno funkcionalnog dijela sustava. A održivost i funkcionalnost sustava na prvom je mjestu. Niz znanstvenih postavki tako se gradi oko cilja zaštite pojedinca od bolesti, smetnji i boli. Sve stavke su elaborirane, razrađene u javnosti, poznate, tako da su svi pripadnici sustava uvjereni u tu argumentaciju i složni. Metoda tako nije jedan od načina pristupa, nego jedini mogući, a sve suprotno tomu jednostavno je – nerazumno. Tako da u takvom kontekstu nisu potrebni nikakvi mehanizmi prisile, tehnologija nadzora ili organi progona. Ukratko, izvor ugroze je znanstven.

6. ORVELIJANSKI KOMPLEKS I NESTANAK PRIVATNOG

Premda predstavljeno kao pravo osobnosti i jedno od temeljnih ljudskih prava, pravne odredbe o pravu na privatnost ipak nameću određena ograničenja, odnosno mogućnosti ulaska javne sfere u onu privatnu. Tako se u čl. 8. o zaštititi prava na poštovanje privatnog i obiteljskog života Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda navodi jako bitna odredba:

Javna vlast se neće miješati u ostvarivanje tog prava, osim u skladu sa zakonom i ako je u demokratskom društvu nužno radi interesa državne sigurnosti, javnog reda i mira, ili gospodarske dobrobiti zemlje, te radi sprječavanja nereda ili zločina, radi zaštite zdravlja ili morala ili radi zaštite prava i sloboda drugih.

U tom pogledu Gavella navodi kako pravo na privatnost može doći u sukob s djelatnošću javne vlasti, pri čemu se pravo na privatnost „mora povući pred potrebama da se zadovolje neki javni interesi” (Gavella 2000: 249). Sam Gavella pravi veliku razliku između zakonitosti navodeći kako će ulazak javne vlasti u privatnost biti zakonita ako je provedena s obzirom na navedene propisne pretpostavke, no to još uvijek ne znači da nije protupravno (Gavella 2000: 250). Sama zakonitost ne uklanja njezinu protupravnost ako nije zadovoljen i pravni standard – nužnost u demokratskom društvu¹⁷ – te tek kada je i taj standard zadovoljen, zadiranje javne vlasti u privatnost ne bi bilo protupravno (Gavella 2000: 250). Međutim, takvo određenje omeđeno „nužnošću

¹⁷ Međutim, osim navedenog standarda, baš kako i tekst *Konvencije* navodi, treba voditi računa je li pravo na privatnost u određenom sukobu s drugim pravom, pri čemu će morati biti upotrijebljen tzv. test razmjernosti. Navedeni se test osobito upotrebljava prilikom sukoba prava na privatnost sa slobodom izražavanja pojedinca, što je osobito prisutno u medijskoj sferi. U tom pogledu vidjeti primjerice presudu Vrhovnog suda Republike Hrvatske, Rev 628/2015-2, od 6. ožujka 2018.

demokratskog društva” izlazi iz kategorijalnosti prava te je određeno i različitim društvenim, političkim, ekonomskim i umjetničkim poimanjem privatnog.

Ako smo došli do pojmova političke, ekonomske ili znanstvene ideologije, premda ovo posljednje može na prvi pogled izgledati kao oksimoron, sve dok ga Zeh u svom romanu ne prikaže kao sasvim moguć oksimoron, za daljnju raspravu korisno je odrediti značenje tog pojma. Ideologija je partikularno mišljenje, sustav vrijednosti koji ima izvor u jednom centru moći kao jednoj ograničenoj skupini, ali se uz hegemonijski pritisak pokušava prikazati kao univerzalna kategorija, obvezujuća i za one izvan početne skupine. Naravno da ideologija postavlja onaj sustav vrijednosti koji će istoj toj skupini omogućiti očuvanje privilegija, zadržavanje postojećih hijerarhijskih odnosa (Barker 2008: 61–74). Svoju će interpretaciju stanja tako proglašavati jedinom mogućom istinom, što i te kako zorno prikazuju odabrani književni primjeri.

Pojam ideologije dovodi nas do sljedećeg pojma, „orvelijanskog kompleksa”. Pojam se referira na spomenuti Orwellov roman, mada u svojoj daljnjoj upotrebi napušta izvorni kontekst te poprima šire značenje. Pojam je, naime, postao učestala metafora za bilo kakve mehanizme kontrole koji zadiru u privatnu sferu pojedinaca. Isti ti mehanizmi kontrole počivaju univerzalno na emociji straha od sankcija i mogućih posljedica koje dolaze od sustava; legalno, mada je pitanje koliko legitimno. Sustav, dakle, djeluje po zakonu, pod izlikom da mu je cilj održavanje sigurnosti (dodali bi, na temelju naših primjera, i održavanje standarda), ali se pritom pojedinci moraju odreći dijela slobode (Landripet 2004). To odricanje svodi se na pristanak upliva različitih mehanizama kontrole (institucija, tehnoloških dodataka) u privatnu sferu.

Sve to navedeno nisu samo književne teme, pa se stoga sasvim argumentirano „orvelijanski kompleks” može proširiti i na društveno stanje općenito, kao vječno prisutan problem odnosa mehanizama kontrole privatne sfere naspram sigurnosti i dobrobiti zajednice.¹⁸ Odabrani književni primjeri govore kako se način izgradnje tog mehanizma kontrole može graditi na različitim postavkama (političkim, ekonomskim ili znanstvenim) te da taj niz u dijakronijskoj perspektivi možemo pratiti i na širem društvenom polju, pa i posebno u području prava. Upravo je u analiziranim odredbama o pravu na privatnost zamjetan pluralitet i relativitet odnosa javnog i privatnog, kao i odnosa (pa i sukoba) privatnog s određenim drugim društveno-zaštićenim vrijednostima poput slobode na izražavanje pojedinca. Svaka krajnja ocjena eventualne

¹⁸ Upravo iz tog razloga je Lynskey (2020) objavio knjigu koja predstavlja biografiju romana *1984*. Ona podrobno daje kontekst i način nastanka romana, ali tako da progovara o vrlo suvremenim temama. Činjenica da se radi o svojevrsnom *bestselleru* na svjetskoj razini govori da je javnost prepoznala kako se naznake totalitarizma na koje upozorava Orwell mogu naslutiti i u suvremenom kontekstu (aludirajući na umreženost, dalekosežnost internetskih narativa i mehanizama utjecaja, teorija zavjere i sl.).

povrede privatne sfere splet je različitih društveno-humanističkih perspektiva koje proživljavaju veliki test izazovnosti uslijed rapidnog tehnološkog i općedruštenog razvitka.

7. DISTOPIJA – SADAŠNJOST MASKIRANA U BUDUĆNOST

Lako je povezati nagli razvoj žanra znanstvene fantastike i društvene prilike. Činjenica da smo proteklo stoljeće zahvaćeni ubrzanim tehnološkim razvojem pogodovala je takvom žanru iz razloga što je ista ta tehnologija postala naš produžetak. Svoje podatke, uopće produžetke svojih identiteta, ostvarujemo u tehnološkoj sferi, bez da je jasno regulirano: tko je na kraju vlasnik tih naših produženih identiteta? Gdje povući granicu privatnoga i unutar koje sfere naš privatni svijet ostaje samo naš, bez obzira na to što smo dio njega smjestili na neki oblik tehnološkog zapisa (Vuković 2019)? Prema tome, distopija prati dileme suvremenog čovjeka. Iako je ista ta tehnologija priuštila čovječanstvu nebrojene korisnosti (produljenje životnog vijeka, zdravstveno stanje, komunikacija, promet itd.), nije teško uočiti kako je u znanstvenoj fantastici kao žanru uglavnom prisutna negativna projekcija utjecaja tehnologije. Čini se kako zbunjenost i nedefiniranost odnosa, prava i granica tehnologije u čovjekovoj sadašnjosti koja ga okružuje potiče upravo na projiciranje mogućih negativnih posljedica na blisku budućnost. Pa je spomenuti žanr jedan od oblika te projekcije.

Konkretno, dolazimo do jedne od ključnih točaka rada – distopije kao način pisanja i promišljanja izoliraju jedan od problema sadašnjosti, pojačavaju ga do njegovih krajnosti te projiciraju u budućnost i zaogrnu u imaginarni svijet. Tako da distopija predstavlja jedan oblik kritike stvarnosti, ako smo spremni čitati i razmišljati o istoj dalje od futurističkog kolora koji nam se na prvo čitanje prezentira. Distopija je, ukratko, groteskna slika sadašnjosti. U tim slikama, glavni problemi kojima se bavi su problemi represije i izolacije, što znači da su to glavne preokupacije suvremenog čovjeka. Najčešće posljedice tih mehanizama, opisane u žanru distopije, teoretičari definiraju kao gubitak ljudskosti i gubitak individualnosti (Malenica 2018). U tom je smislu stvarnost jedna od silnica koja se prelama preko teksta i postaje sastavni dio njegove građe, preko čega se realizira kritički potencijal distopije kao forme umjetničkog teksta.

8. ZAKLJUČAK

Ostaje na kraju odgovoriti na pitanje kako se izložena problematika, s naglaskom na mehanizme koji ograničavaju privatnu sferu, reflektira na teze izvedene iz tri spomenuta romana i njihovo kontekstualiziranje u zamišljenu dijakronijsku perspektivu. Možemo uočiti da se ti mehanizmi izmjenjuju redom kao politički, etički i znanstveni; ali, isto tako uočavamo, imajući na umu kritički potencijal distopije i premještanje sadašnjih problema u budućnost, kako se isti ti mehanizmi pojavljuju kronološki u samom čovjekovom okruženju, od sredine dvadesetog stoljeća na ovamo. Time se nadovezujemo na Mumfordovu tezu o utopiji kao „drugoj strani povijesti čovječanstva” koja je, kao skup ideja, jednako relevantna kao i one ideje koje smo uspjeli realizirati (Mumford 2008: 12–25). Sve do samog kraja dvadesetog stoljeća dominantni procesi globalnih političkih promjena i pratećih procesa umrežavanja usmjeravali su pažnju javnosti na političke entitete kao glavne krivce ugroze privatnoga. Prijelaz u novo tisućljeće obilježili su financijska kriza te prva ozbiljnija promišljanja o nedostacima neoliberalnog modela, kao i istovremenu odsutnost alternativnog ekonomskog modela u javnoj diskusiji. U tom trenutku, očekivano je u ekonomskom sistemu vidjeti opasnost od sužavanja privatnog prostora. I na kraju, premda je roman nastao osam godina prije same pandemije, svejedno nam *Corpus delicti* može poslužiti kao najbolji povod o raspravi znanosti i zdravlja te delikatnih odnosa zdravstvenih mjera i privatnog prava. Time se na kraju znanost ističe kao posljednji entitet od kojeg slijedi prijetnja sferi privatne slobode. To je ono što nam govori distopija kao mumfordovska „druga-loša strana povijesti čovječanstva”.

PRIMARNA LITERATURA

- MLAKIĆ, Josip. 2012. *Planet Friedman*. Zagreb: Fraktura.
 ORWELL, George. 2015. *1984*. Prev. Antun Šoljan. Zagreb: Šareni dućan.
 ZEH, Juli. 2011. *Corpus delicti*. Prev. Latica Bilopavlović Vuković. Zagreb: Fraktura.

SEKUNDARNA LITERATURA

- ASIMOW, Michale i Shannon S. MADER. 2013. *Law and Popular Culture*. New York: Peter Lang.
 ALEXANDER, D. Victoria. 2007. *Sociologija umetnosti (istraživanja lepih i popularnih formi)*. Prev. Jelena Kosovac. Beograd: Clio.
 BAČIĆ, Arsen. 2015. „Pokret Pravo i literatura i cilj narativne jurisprudencije”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*. god. 52, 2/2015: 311–333.
 BARKER, Chris. 2008. *Cultural Studies - Theory and Practice*. London: SAGE Publications Ltd.
 BARO, Jane B. 1999. „Law, Literature, and the Problems of Interdisciplinarity”. *The Yale Law Journal*, Vol. 108, No. 5: 1059–1085.
 BONYTHON, Wendy i Buce Arnold BAER. 2015. „Privacy, Personhood, and Property in the Age of Genomics”. *Laws* 2015/ 4: 377–412.
 BOŽIĆ, Rafaela. 2013. *Distopija i jezik (distopijski roman kroz oko lingvistike)*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
 CHIN, Josh i Liza LIN. 2022. *Surveillance State: Inside China's Quest to Launch a New Era of Social Control*. St. Martin's Press
 GAVELLA, Nikola. 2000. *Osobna prava*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
 GAVELLA, Nikola. 2019. *Privatno pravo*. Zagreb: Narodne novine.
 HARBINJA, Edina. 2022. *Digital Death, Digital Assets and Post-mortem Privacy*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
 HATUKA, Tali i Eran TOCH. 2016. „The emergence of portable private-personal territory”. *Urban Studies*, Vol. 53, No.10: 2192–2208.
 HOBBS, Thomas. 2013. *Levijatan*. Prev. Borislav Mikulić. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
 JAMESON, Frederic. 2005. *Archaeologies of the future*. London and New York: Verso.
Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, NN, MU, 18/97, 6/99, 14/02, 13/03, 9/05, 1/06, 2/10, 13/17.
 LANDRIPET, Ivan. 2004. „Orwellova 1984. – Aktualnost distopijskog predloška i impli-

- kacije novootkrivenog djela". *Diskrepancija*, Sv. 5, Br. 9: 41–54.
- LYNSKEY, Dorian. 2020. *Ministarstvo istine (biografija romana 1984. Georga Orwella)*. Prev. Nika Perić. Zagreb: Fokus.
- MALENICA, Irena i Zdenka MATEK ŠMIT. 2018. „Distopijsko tematiziranje budućnosti: od Zamjatina do Mlakića i Popovića". *Tabula: časopis Filozofskog fakulteta, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli*, No. 15: 332–348.
- MINDA, Gary. 1997. „Law and Literature at Century's End". *Cardozo Studies in Law and Literature*, Vol. 9, No. 2: 45–258.
- MUMFORD, Lewis. 2008. *Povijest utopija*. Prev. Paulina Tomić. Zagreb: Naklada Jenski i Turk.
- Presuda Vrhovnog suda Republike Hrvatske, Rev 628/2015-2, od 6. ožujka 2018.
- ROMAC, Ante. 1973. *Izvori rimskog prava*. Zagreb: Informator.
- SABO, Dorian i Josip BERDICA. 2021. „Law and Film An Essay on Legal Culture". *In medias res: časopis filozofije medija*, Vol. 10, No. 19: 3205–3218
- SUSSMAN, Henry. 1989. „A Note on the Public and the Private in Literature: The Literature of *Acting Out*". *MLN*, Vol. 104, No. 3: 597–611.
- SUVIN, Darko. 2010. *Metamorfoze znanstvene fantastike*. Zagreb: Profil.
- TRAVIS, Mitchell. 2011. „Making Space: Law and Science Fiction". *Law and Literature*, Vol. 23, No. 2: 241–261.
- VAN DIJK, Niels. 2010. „Property, privacy and personhood in a world of ambient Intelligence". *Ethics and Information Technology* 2010/12: 57–69.
- VRBAN, Duško. 2003. *Država i pravo*. Zagreb: Golden marketing.
- VUKOVIĆ, Vuk. 2019. „Filozofija (medijske) distopije: društveni život između *Shuškinjine priče* i *Crnog ogledala*". *In medias res: časopis filozofije medija* Vol. 8, Br. 14: 2219–2229.
- Zakon o obveznim odnosima*, NN, 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18, 126/21, 114/22, 156/22.

INTERNETSKI ČLANCI:

- BULLARD, Alfredo G. 2016. „Law and Technology: From Socialist Dystopia to Capitalist Utopia". URL: https://www.academia.edu/33577607/Legal_Theory_and_Science_Fiction_Law_in_the_Eyes_of_Sci_Fi_i (15. siječnja 2023.)
- POSNER, Richard A. 1986. „Law and Literature: A Relation Reargued". URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2882&context=journals_articles (18. siječnja 2023.)

NARROWING THE PRIVATE SPHERE IN DYSTOPIAN NOVELS OF GEORGE ORWELL, JOSIP MLAKIĆ AND JULI ZEH

NEBOJŠA LUJANOVIĆ
TOMISLAV NEDIĆ

ABSTRACT

From the law and literature perspective, two researchers, one from the field of law, other from literature theory, try to analyse literary treatment of the private law issue. In other words, we deal with evident narrowing of the private sphere from different entities, as it is presented in the chosen novels: George Orwell's *1984*, Josip Mlakić's *The Friedman Planet*, and Juli Zeh's *Corpus Delicti*. It is important that novels belong to different times and spaces so the results of the analysis can be used for tracking the focus and its shifting on certain entities that threaten the private sphere. Besides that, we can also notice similar shifting in the political, legal, social, and cultural context during the same period, reaffirming the thesis about dystopia's narrative tactic: camouflaging contemporary problems as problems of future times. For these reasons, the problem or goal of the research is derived from the potential comparison of changes in the focus of narrative strategies in the three novels and the social changes that have marked the context of these narratives. The research question imposed a methodological approach that involves knowledge from the fields of law and literature, as well as sociology of literature and discourse analysis. Consequently, the study resulted in the recognition of a high degree of similarity or connection between literary (dystopian) and extraliterary treatments of issues in private law.

KEYWORDS:

*dystopia, ideology, literature,
law, private sphere*